

ОБРАЗИ КРАЇН У СВІДОМОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

Розкрито категоріальну структуру свідомості представників різних вікових груп (особи юнацького віку, періодів ранньої і середньої зрілості), крізь призму якої вони оцінюють країни. Проаналізовано відмінності, які існують в образах окремих країн у представників різних вікових груп.

Ключові слова: образ країни, образ світу, семантичний простір, категоріальна структура свідомості.

Лисневская А.А.

ОБРАЗЫ СТРАН В СОЗНАНИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП

Раскрыта категориальная структура сознания представителей разных возрастных групп (лица юношеского возраста, периодов ранней и средней зрелости), сквозь призму которой они оценивают страны. Проанализированы отличия, которые существуют в образах отдельных стран у представителей разных возрастных групп.

Ключевые слова: образ страны, картина мира, семантическое пространство, категориальная структура сознания.

Lisnevskia A.O.

COUNTRIES' IMAGES IN CONSCIOUSNESS OF DIFFERENT AGE GROUPS REPRESENTATIVES

The categorial structure of consciousness of different age groups representatives (persons of youth age, of early and middle maturity) through the prism of which they estimate countries is exposed. Differences which exist in images of separate countries for the representatives of different age groups are analysed.

Keywords: country's image, world picture, semantic space, categorial structure of consciousness.

Постановка проблеми. В інформаційному суспільстві сприймання й осмислення різних аспектів дійсності відбувається крізь призму особливої ментальної реальності, яку створюють ЗМІ за допомогою різноманітних сюжетів та повідомлень. Ця ментальна реальність стає основою багатьох настанов, стереотипів, моделей поведінки людей, визначаючи їхні уявлення про навколишній світ. Одним із засобів впливу на зміст ментальної реальності є інформаційні технології, які мають на меті створювати позитивний або негативний образ того або іншого суб'єкта, зокрема країни.

У психологічній науці поняття образу має декілька тлумачень. Найпоширенішими серед них є визначення образу як синтетичного продукту, що виникає внаслідок взаємодії сенсорних та когнітивних компонентів [1; 2; 3], і як штучно створеної псевдореальності, що має на меті справити емоційно-психологічний вплив на когось [3]. У першому випадку образ тлумачиться як «уявлення», у другому випадку – як «імідж». Оскільки інформаційні технології, які покликані створювати імідж суб'єктів (у даному випадку імідж країн), зазвичай спираються на вже сформовану систему уявлень людей щодо цих суб'єктів, поняття «уявлення» та «імідж» набувають спільних рис через зумовленість їхнього змісту когнітивною організацією свідомості людей, котра виступає і як передумова, і як наслідок використання різних інформаційних технологій.

Звернення до проблеми вивчення образів країн у свідомості представників різних вікових груп зумовлено як швидкістю змін в уявленнях про країни світу, що є характерним для інформаційного суспільства, так і відмінностями в історичних умовах формування цих уявлень у представників різних поколінь українського суспільства, яке розвивається на пострадянському просторі. **Завданням** нашого дослідження стала реконструкція тієї системи категорій, якими користуються представники різних вікових груп при сприйманні та осмисленні образів країн світу. Іншими словами, нами було здійснено реконструкцію імпліцитної моделі семантичного геополітичного простору. **Метою** нашого дослідження стало розкриття окремих образів країн

світу крізь призму виділених систем категорій, притаманних представникам різних вікових груп.

Методика та організація дослідження. Методичним інструментарієм стала експрес-анкета, складена відповідно до принципу суб'єктивного шкалювання. Стандартна процедура суб'єктивного шкалювання передбачає складання списків оцінюваних об'єктів і описових ознак, а також вибір градуальної шкали для оцінювання всіх об'єктів за кожною описовою ознакою. У нашому дослідженні, крім України, об'єктами оцінювання було обрано країни-сусіди (Білорусь, Польща, Росія, Румунія, Туреччина), найбільші країни світу (Китай, США) і країни Європи (Німеччина, Франція, Швейцарія). Список описових ознак включав 18 характеристик країн, за допомогою яких можна розкрити різні сторони образу держави: її економіку, політику, культуру. Оцінка країн за кожною описовою ознакою здійснювалася за п'ятибальною шкалою: від 1 – мінімальний вияв ознаки до 5 – максимальний вияв ознаки.

Відповідно до вікової періодизації, котра була прийнята на Міжнародному симпозиумі з вікової періодизації в м. Москві в 1965 р. [6], було утворено три групи досліджуваних: перша група (18-19 років) – особи юнацького віку, друга група (26-35 років) – особи першого періоду зрілого віку (далі – рання зрілість), третя група (46-55 років) – особи другого періоду зрілого віку (далі – середня зрілість). Кожна група досліджуваних складалася з 30 осіб; усі три групи досліджуваних подібні за статевим складом. Вибір вікових періодів при формуванні груп досліджуваних зумовлювався наступною вимогою: досліджувані повинні були мати внутрішньо обґрунтовані та пов'язані з їхнім образом світу уявлення про кожну країну. Дотримання цієї вимоги дозволяє розкрити категоріальну структуру індивідуальної свідомості, що опосередковує сприймання, розуміння та інтерпретацію сформованих образів держав. **Об'єктом** дослідження виступали образи країн в індивідуальній свідомості, **предметом** дослідження – образи країн у свідомості представників різних вікових груп (юнацький вік, періоди ранньої і середньої зрілості).

Результати дослідження та їх обговорення. Результати факторизації групових матриць даних, побудованих на основі відповідей респондентів – представників трьох різних вікових груп (юнацький вік, періоди ранньої та середньої зрілості), наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Результати факторного аналізу даних представників різних вікових груп

Юнацький вік	Рання зрілість	Середня зрілість
<i>Перший фактор</i>		
50,25% сумарної дисперсії	40,30% сумарної дисперсії	49,21% сумарної дисперсії
сучасна 0,936 індивідуалістична 0,925 конструктивна 0,914 багата 0,911 творча 0,890 стала 0,885 прогресивна 0,864 могутня 0,814 впливова 0,802 справедлива 0,743 воєнізована 0,664 світла 0,570 самовпевнена 0,553	стала 0,936 конструктивна 0,934 творча 0,900 справедлива 0,832 прогресивна 0,801 індивідуалістична 0,786 світла 0,748 могутня 0,714 сучасна 0,668 впливова 0,663 самовпевнена 0,630	конструктивна 0,954 прогресивна 0,950 сучасна 0,937 справедлива 0,929 багата 0,917 творча 0,915 стала 0,915 впливова 0,822 світла 0,802 могутня 0,737 самовпевнена 0,617
<i>Другий фактор</i>		
37,68% загальної дисперсії	37,69% загальної дисперсії	36,47% загальної дисперсії
конфліктна 0,917 агресивна 0,900 корислива 0,897 доброзичлива –0,896 жорстка 0,883 самовпевнена 0,790 воєнізована 0,727 впливова 0,580 могутня 0,561 світла –0,516	конфліктна 0,962 доброзичлива –0,931 агресивна 0,928 воєнізована 0,914 жорстка 0,822 самовпевнена 0,748 корислива 0,728 впливова 0,645 могутня 0,608	конфліктна 0,978 агресивна 0,972 воєнізована 0,926 жорстка 0,916 корислива 0,793 доброзичлива –0,738 самовпевнена 0,678 могутня 0,636 впливова 0,552
<i>Третій фактор</i>		
---	14,43% загальної дисперсії	8,25% загальної дисперсії
---	багата 0,896 корислива 0,655 світла 0,527 сучасна 0,520	індивідуалістична 0,735 доброзичлива 0,571

У результаті факторного аналізу даних у групі осіб юнацького віку було виділено два фактори (87,93% загальної дисперсії), у групах осіб періодів ранньої і середньої зрілості – по три фактори (відповідно, 92,43% і 94,20% загальної дисперсії). Аналіз описових ознак, які входять у кожний фактор, дозволяє інтерпретувати зміст перший двох факторів наступним чином: в усіх трьох вікових групах перший фактор було інтерпретовано як «світлове

лідерство, успішність», другий фактор – як *«самоуправство»*. Особливої уваги заслуговує інтерпретація третього фактора, виділеного в групах осіб періодів ранньої і середньої зрілості. Зміст даного фактора було інтерпретовано як *«соціально прийнятна прагматичність»* (у групі осіб періоду ранньої зрілості) та як *«приваблива своєрідність»* (у групі осіб періоду середньої зрілості). Як бачимо, усі фактори, виділені в групах осіб періодів ранньої і середньої зрілості, відображають три класичні фактори Ч. Осгуда (оцінка, сила, активність), що утворюють універсальний семантичний простір. Отримана факторна структура узгоджується з висновками провідних учених у галузі психосемантики. Так, В.Ф. Петренко зазначає, що часткові семантичні простори, які покликані розкрити категоріальну організацію свідомості щодо певної змістовної царини, зберігають деяку спадкоємність по відношенню до універсального семантичного простору [4; 5].

Отже, факторна структура семантичних просторів осіб періодів ранньої та середньої зрілості відповідає факторній структурі універсального семантичного простору, що була описана Ч. Осгудом. У той же час, у групі осіб юнацького віку така відповідність порушується через те, що перший фактор частково охоплює описові ознаки, які можна було б віднести до класичних осгудівських факторів «сила» і «оцінка». Як зазначає В.Ф. Петренко, «розмірність семантичного простору (число незалежних факторів-категорій) відповідає когнітивній складності свідомості суб'єкта в даній змістовній царині» [5, с. 83]. Виходячи з цього, можна констатувати, що особи юнацького віку характеризуються відносно нижчою когнітивною складністю щодо сприймання, розуміння та інтерпретації країн порівняно з особами періодів ранньої і середньої зрілості. На нашу думку, це може бути пов'язано як з віковими особливостями представників цієї групи (юнацький вік – це період активного становлення світогляду людини, коли знання про навколишній світ поєднуються в цілісний образ світу й оформлюються в систему виразних і усталених переконань), так і з соціальними умовами їхнього розвитку (у юнацькому віці людина зазнає більш інтенсивного впливу з боку різних агентів

соціалізації, ніж у подальші вікові періоди; спрощена оцінка країн, що нав'язується різними суспільними інститутами, стає складовою її образу світу).

Образи країн, притаманні особам юнацького віку, періодів ранньої і середньої зрілості, можна розкрити через аналіз їх розміщення в системі категорій-факторів семантичних просторів (Рис. 1, 2, 3). Оскільки за змістом перші два фактори є практично ідентичними для представників усіх трьох вікових груп, аналіз образів країн буде здійснено спочатку відносно цих факторів. Отже, для осіб юнацького віку найбільш контрастними за фактором «світове лідерство, успішність» виявилися такі країни: з одного боку, США, Франція, з іншого боку, Україна, Білорусь, Румунія; для осіб періоду ранньої зрілості – з одного боку, Швейцарія, Германія, Китай, Франція, з іншого боку, Україна, Румунія; для осіб періоду середньої зрілості – з одного боку, Швейцарія, Германія, Франція, з іншого боку, Україна, Білорусь, Румунія. Отримані результати свідчать про те, що представники різних вікових груп мають різні уявлення щодо успішності окремих країн, що знаходить відображення в розміщенні цих країн в семантичних просторах. Для представників усіх трьох вікових груп зразком світового лідерства, успішності виступають передусім європейські країни. Така країна, як США, є зразком світового лідерства, успішності виключно для осіб юнацького віку. Для осіб періодів ранньої і середньої зрілості, поряд з розвиненими країнами Європи, зразком світового лідерства, успішності виступає Китай. Для представників усіх трьох вікових груп Україна є аутсайдером за критерієм світового лідерства, успішності порівняно з іншими країнами, які було обрано об'єктами вивчення. Найближчим «сусідом» України є Румунія.

Аналіз розміщення країн уздовж фактора «самоуправство» показує, що для осіб юнацького віку, періодів ранньої та середньої зрілості найбільш контрастними за цим фактором виявилися такі країни: з одного боку, США, Росія (для представників усіх трьох вікових груп), з іншого боку, Франція, Швейцарія, Польща (для осіб юнацького віку і періоду ранньої зрілості), та Швейцарія, Польща (для осіб періоду середньої зрілості). Отримані результати

свідчать про те, що для представників усіх трьох вікових груп найбільш яскравим зразком самоуправства виступають США і Росія. Порівняння положення цих двох країн в семантичних просторах дозволяє виявити відмінності в уявленнях представників різних вікових груп щодо їхнього самоуправства: якщо для осіб юнацького віку зразком самоуправства є Росія, то для осіб періодів ранньої і середньої зрілості – США. Для представників усіх трьох вікових груп зразком миролюбності виступають Швейцарія і Польща. Виявлено відмінності в уявленнях щодо миролюбності Франції: для осіб періоду середньої зрілості Франція є більш самоуправною, агресивною, ніж для осіб юнацького віку і періоду ранньої зрілості.

Отже, аналіз розміщення країн в системі практично ідентичних категорій-факторів семантичних просторів показує, що представники різних вікових груп мають як схожі, так і відмінні риси в уявленнях щодо цих країн. Докладніше зупинимося на відмінностях в цих уявленнях. Особливо яскраво в цьому плані виглядають такі країни, як США і Росія. Виявлено, що з віком (маємо на увазі зміни в уявленнях представників різних поколінь) уявлення про США змінюються в бік зменшення їхньої могутності і миролюбності, а уявлення про Росію – у бік збільшення її могутності та миролюбності (на рівні семантичних просторів могутність і миролюбність США та Росії постають як відносні критерії). На нашу думку, така різниця в уявленнях представників різних поколінь про США і Росію зумовлюється передусім різними соціальними умовами становлення їхнього світогляду: представники старших поколінь мають багатший життєвий досвід, пов'язаний із Росією, ніж представники молодших поколінь. Крім того, представники старших поколінь є живими свідками політичного протистояння США і СРСР, що знайшло відображення як в їхніх уявленнях про ці країни, так і в їхніх орієнтаціях щодо співробітництва з цими країнами. Встановлено також, що з віком змінюються уявлення про успішність таких країн, як Китай і Білорусь, та про самоуправство такої країни, як Франція. На наш погляд, такі зміни в уявленнях зумовлені насамперед більшою обізнаністю представників старших поколінь щодо особливостей

соціально-економічного розвитку цих країн, а також напрямків їхньої зовнішньополітичної діяльності.

Розглянемо детальніше розміщення країн в системі другого і третього категорій-факторів, які утворюють семантичні простори для осіб періодів ранньої та середньої зрілості (Рис. 4, 5). Слід нагадати, що зміст третього фактора є відмінним для представників цих двох вікових груп. На нашу думку, це можна пояснити тим, що особам періодів ранньої та середньої зрілості властиві різні критерії для оцінювання привабливості країн. Отже, для осіб періоду ранньої зрілості за фактором «соціально прийнятна прагматичність» найбільш контрастними виявилися такі країни, як Україна і Білорусь. Отримані результати свідчать про те, що для представників цієї вікової групи критерієм привабливості країни є її спрямованість на здобуття матеріальних благ, що є соціально схвальним у світовому масштабі. Цікаво, що Україна посідає за цим критерієм найвище місце. Це означає, що для осіб періоду ранньої зрілості Україна є зразком корисливості та орієнтації на індивідуальне збагачення. У свою чергу, Білорусь з притаманною їй плановою економікою унеможливорює індивідуальне накопичення матеріальних благ, а тому посідає за цим критерієм найнижче місце. Зовсім по-іншому оцінюють привабливість країн представники старшого покоління. Для осіб періоду середньої зрілості за фактором «приваблива своєрідність» найбільш контрастними виявилися такі країни, як Білорусь і Румунія. Це означає, що для представників цієї вікової групи на перше місце в оцінюванні привабливості країни виступає її неповторність, самобутній шлях власного розвитку. Саме цими характеристиками відзначається така країна, як Білорусь, яка розвивається власним шляхом, незважаючи на тиск з боку інших країн. У свою чергу, Румунія, що займає в Євросоюзі досить хитке становище, тьмяніє на тлі інших, більш неповторних і самобутніх країн.

Висновки. На основі результатів проведеного емпіричного дослідження можна зробити висновок, що структура семантичних просторів, яка розкриває закономірності категоризації країн, відповідає структурі універсального

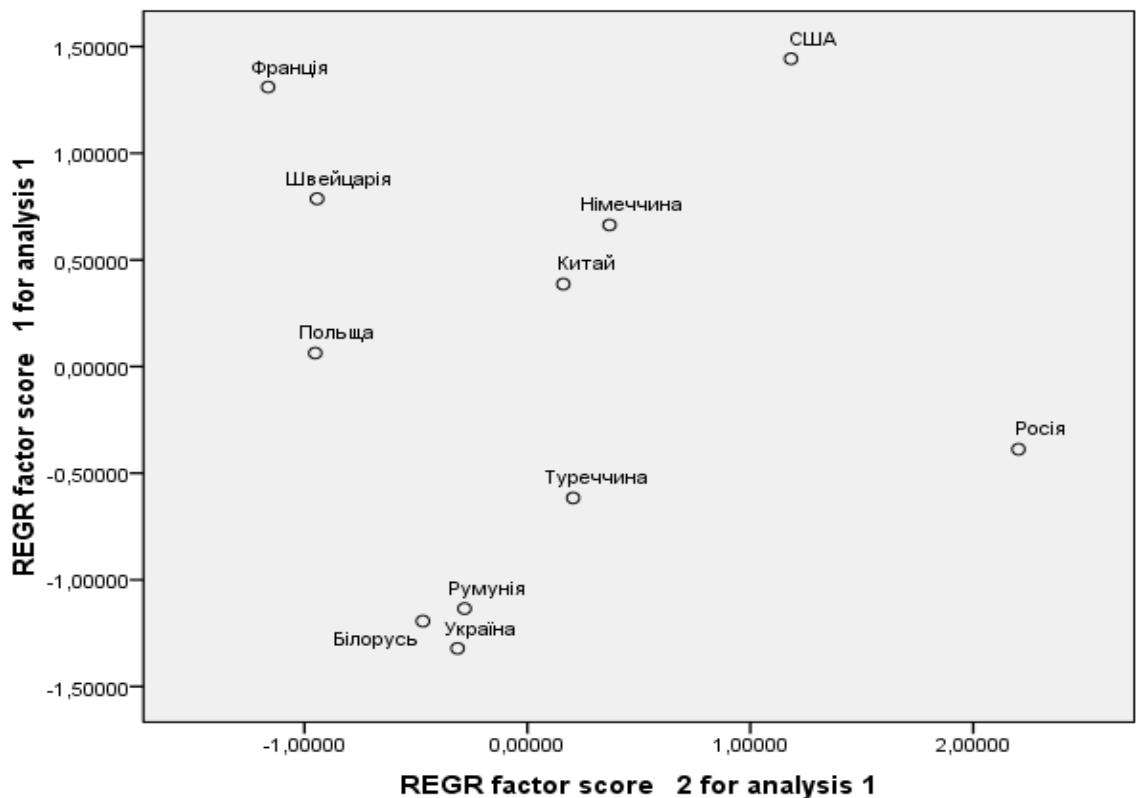

семантичного простру, описаного Ч. Осгудом. Це відображає, з одного боку, системний характер взаємозв'язку значень у свідомості, а з іншого боку, схожість у категоризації країн, яка притаманна представникам різних вікових груп (у даному випадку – особам юнацького віку, періодів ранньої і середньої зрілості). У той же час, результати емпіричного дослідження показують, що описові ознаки (значення), котрі входять у склад ідентичних за змістом факторів, нібито коливаються, «пульсують» навколо певної вісі, забезпечуючи динамічну рівновагу того або іншого фактора. Наслідком таких дрібних коливань можуть стати зміни (незначні або суттєві) у змісті окремих факторів, незважаючи на їх відповідність до трьох осгудовських факторів (оцінка, сила, активність). І дійсно, вивчення категоризації країн представниками різних вікових груп свідчить про те, що такі зміни можливі. Доказом цього є зміна змісту третього фактора (на рівні свідомості – це зміна критерію оцінювання країн) в осіб періодів ранньої і середньої зрілості.

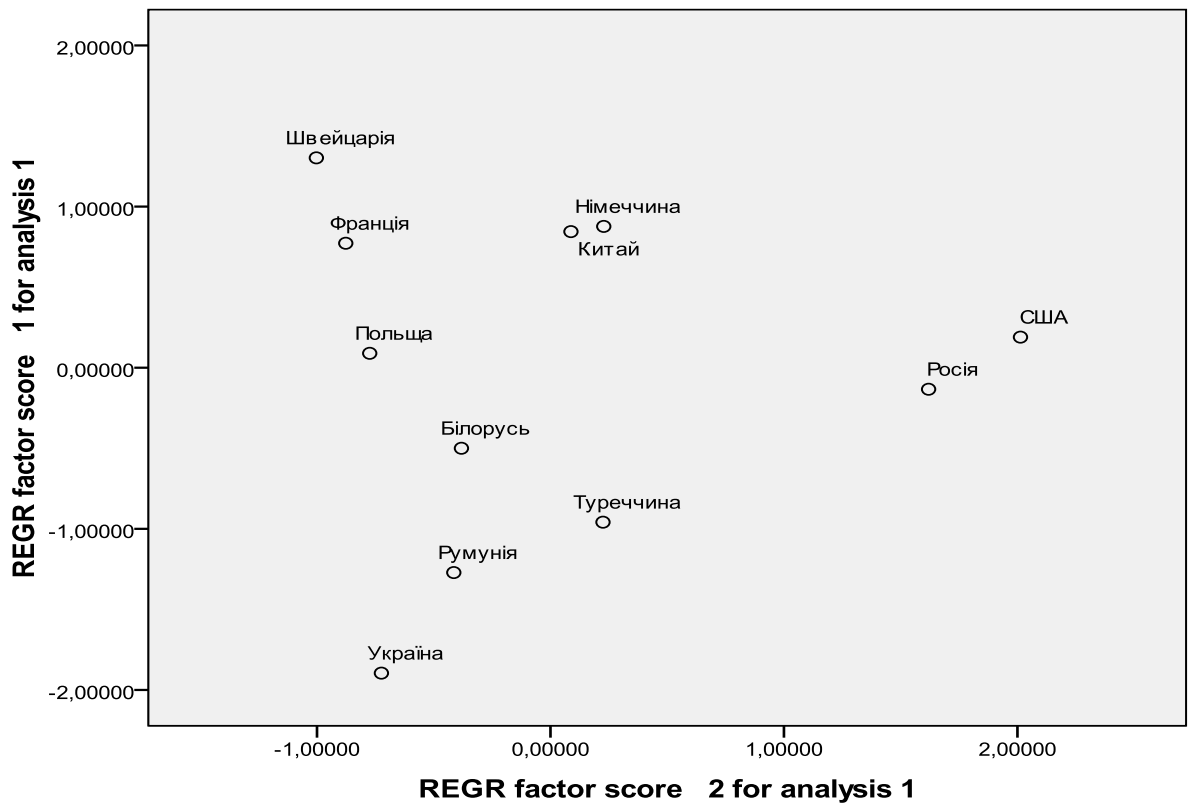
Закономірно, що зміни в категоріальній структурі свідомості позначаються на змінах у сприйманні, розумінні та інтерпретації сформованих образів країн. Оскільки свідомість представників старших поколінь відзначається відносно вищою когнітивною складністю, їхні образи країн є складнішими і змістовнішими. Незважаючи на схожу категоріальну структуру свідомості, представники різних вікових груп мають певні відмінності в оцінюванні ряду країн (США, Росія, Китай, Білорусія, Франція). Оскільки зміст категорій-факторів є практично ідентичним (різниця полягає тільки у вазі окремих описових ознак, що входять до кожного фактора), ці відмінності можуть бути пов'язані, на нашу думку, як з різним життєвим досвідом, та і з різним соціальним середовищем розвитку представників різних вікових груп. Отже, перспективою подальших емпіричних досліджень може стати більш докладне вивчення особистісних та соціальних передумов побудови образів країн у свідомості представників різних вікових груп.

Література

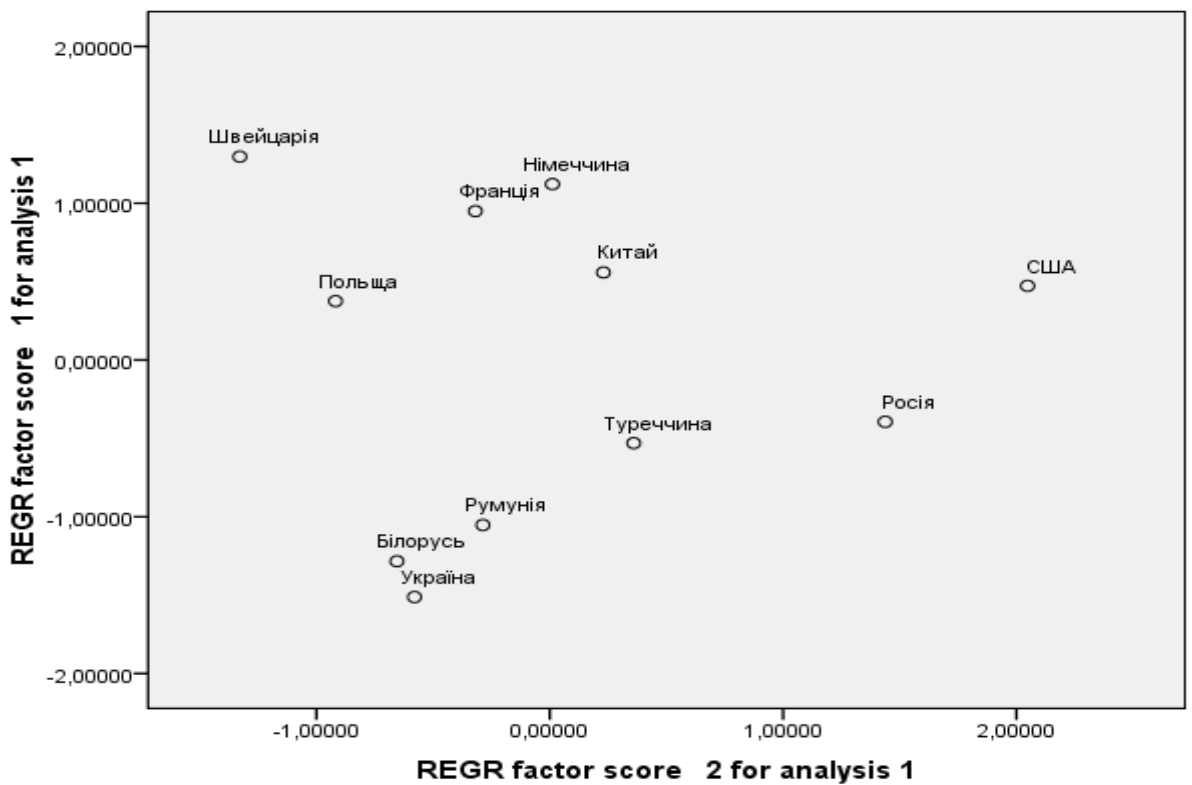
1. Бехтель Э.Е. Контекстуальное опознание / Э.Е. Бехтель, А.Э. Бехтель. – СПб. : Питер, 2005. – 336 с.
2. Когнитивная психология. Учебник для вузов / Под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
3. Лунькова В. Феномен образу в загальній та соціальной психології / В. Лунькова // Соціальна психологія. – 2006. – №3 (17). – С. 121-132.
4. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В.Ф. Петренко. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 175 с.
5. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – [2-е изд., доп.]. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с. – (Серия «Мастера психологии»).
6. Швалб Ю.М. Возрастная психология: Учеб. пособие для студентов вузов и практических психологов / Ю.М. Швалб, И.Ф. Муханова. – Донецк : Норд-Пресс, 2005. – 303 с.

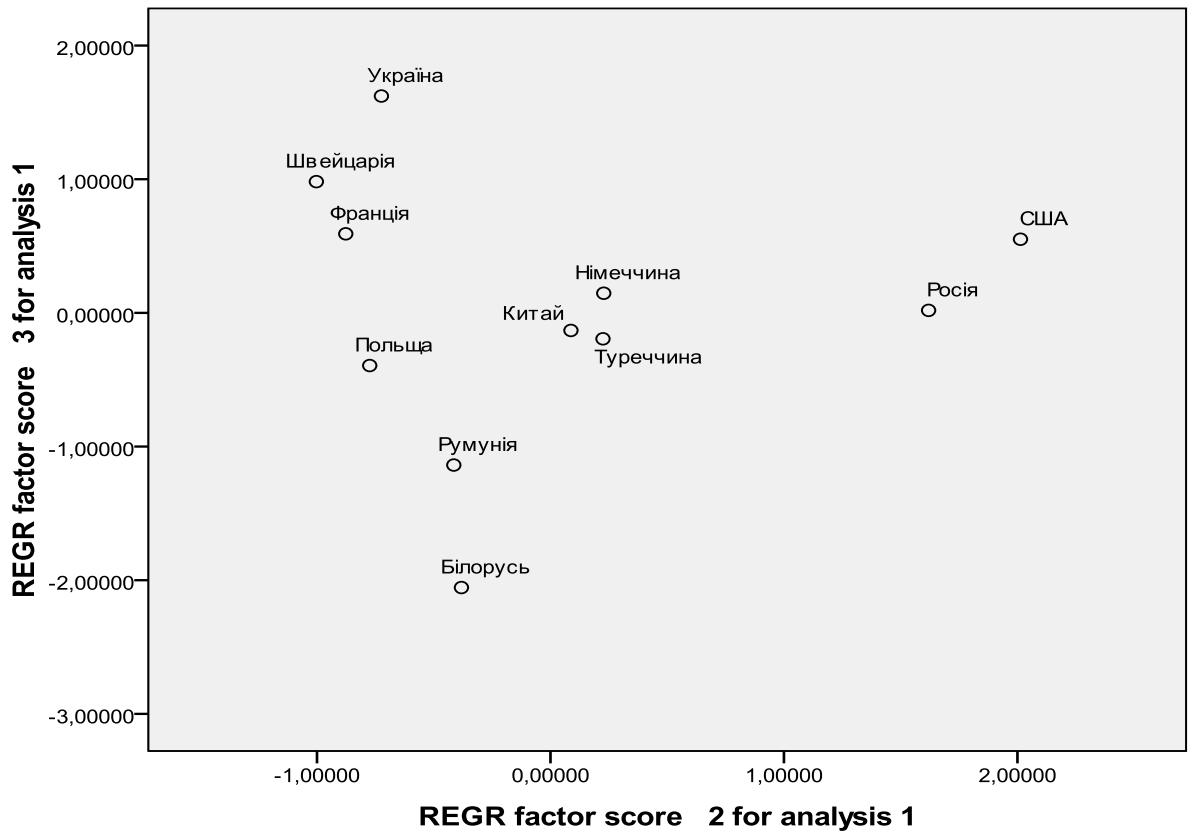
Рис. 1 Семантичний простір сприймання країн світу особами юнацького віку (Ф1, Ф2)

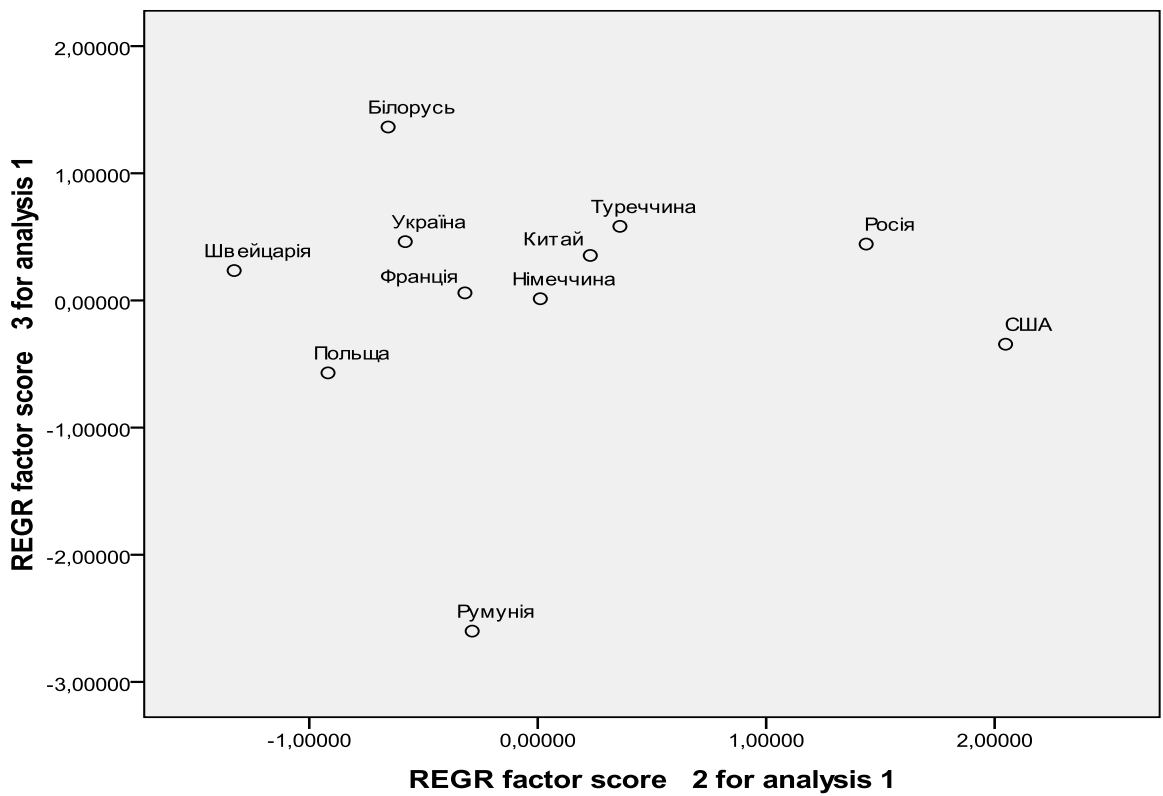
Рис. 2. Семантичний простір сприймання країн світу особами періоду ранньої зрілості (Ф1, Ф2)

Рис. 3. Семантичний простір сприймання країн світу особами періоду середньої зрілості (Ф1, Ф2)

Рис. 4. Семантичний простір сприймання країн світу особами періоду ранньої зрілості (Ф2, Ф3)

Рис. 5. Семантичний простір сприймання країн світу особами періоду середньої зрілості (Ф2, Ф3)